कुलमानसिंह भण्डारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभागको एम.ए. दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
भानु सापकोटा
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६३

कुलमानसिंह भण्डारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन – भानु सापकोटा, २०६३

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका छात्र श्री भानु सापकोटाले कुलमानसिंह भण्डारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०६४/ /

....
उपप्रा. गोविन्दप्रसाद शर्मा
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

मितिः २०६४/०४/१८

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पसका छात्र श्री भानु सापकोटाले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तहमा नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार गर्नुभएको कुलमानसिंह भण्डारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन नामक शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

....	....	....
प्रा. मोहनराज शर्मा	उपप्रा. गोविन्दप्रसाद शर्मा	प्रा. घनश्याम उपाध्याय
वाह्य निरीक्षक	शोधनिर्देशक	विभागीय प्रमुख

कृतज्ञताज्ञापन

अध्ययन र अनुसन्धान बाह्य रूपमा देख्दा अति सहज र सुगम देखिन्छ । विषयवस्तुभित्र पुगेपछि त्यसका समस्या र उपलब्धिको निष्कर्ष पत्ता लगाउन त्यति नै गहन हुँदो रहेछ । कुलमाानसिंह भण्डारी सन् १९५२ वा वि.सं. २०१० मा नेपाली साहित्य फाँटमा उदाएका सर्जक व्यक्तित्व भए पनि उनका जीवनी व्यक्तित्वका अनेकौं तथ्यहरू सार्वजनिक हुन सकेका छैनन् । मैले उनका ती सार्वजनिक हुन नसकेका जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्यिक रचनाहरूको अध्ययन गर्न कुलमानसिंह भण्डारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र तयार पारेको हुँ । यही उनका विविध पाटाका अनुसन्धानका क्रममा मलाई सुझाउ, सल्लाह, हौसला र निर्देशन दिँदै मार्गनिर्देशन गर्नुहुने शोधनिर्देशक आदरणीय गुरु उपप्राध्यापक गोविन्दप्रसाद शर्माज्यूप्रति म हार्दिक कृतज्ञता चढाउँछु ।

प्रस्तुत शोधशीर्षकमा अनुसन्धान गर्न शोधप्रस्ताव स्वीकृत प्रदान गर्ने नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति म आभार प्रकट गर्दछु । शोधपत्रलेखनमा सुझाउ र सल्लाह दिनुहुने तत्कालीन विभागीय प्रमुख प्रा.डा. दयाराम श्रेष्ठ, वर्तमान नि.विभागीय प्रमुख प्रा. घनश्याम उपाध्याय, प्रा. राजेन्द्र सुवेदी, सहप्रा. केशव सुवेदीलगायतका गुरुवर्गहरूमा कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । शोधपत्रलेखनका क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालयलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । यसैगरी अनुसन्धानका क्रममा सहयोग गर्नुहुने रामकृष्ण भण्डारी, चैतन्यकुमारी भण्डारी, हरिमानसिंह भण्डारी, मोहनहरि आचार्य, कुमार राउत, हरिगोविन्द लुइटेल, श्यामप्रसाद शर्मा, जनार्जन भण्डारी, विश्वनाथ लुइटेल धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

जीवनको प्रारम्भदेखि नै कर्मक्षेत्रमा अनवरत लाग्न प्रेरणा, प्रेम र परिवेश प्रदान गर्नुहुने हजुरबुबा पं. पदमप्रसाद सापकोटा, हजुरआमा डिलकुमारी सापकोटा, पिता बाबुराम सापकोटा र माता रूपा सापकोटाप्रति सगौरव कृतज्ञ छु । शोधलेखनका क्रममा आआफ्ना स्थानबाट सहयोग गर्नुहुने सञ्चित सापकोटा, सदीक्षा सापकोटा, विष्णु अधिकारी, कृष्णहरि पोखरेल, कृष्ण पौडेल, यदु सुवेदी, भीष्म काफ्ले तथा सम्पूर्ण मित्रगणहरूमा धन्यवाद दिन चाहान्छु । समयमै पाण्डुलिपि टङ्कन गरी सहयोग गरिदिने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरलाई पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा, यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मितिः ....

....

भानु सापकोटा

स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष

समूह २०६१/०६३

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

विषयसूची

पृष्ठ

स्वीकृति-पत्र
शोधनिर्देशकको मन्तव्य
कृतज्ञताज्ञापन
विषयसूची
सङ्क्षेपीकृत सूची

परिच्छेद-एक

शोधपरिचय १.८

१.१ शोधपत्रको शीर्षक	१
१.२ शोधप्रयोजन	१
१.३ विषयपरिचय	१
१.४ समस्याकथन	२
१.५ शोधका उद्देश्यहरू	२
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.७ शोधपत्रको औचित्य र महत्त्व	७
१.८ शोधविधि	७
१.९ शोधपत्रको रूपरेखा	८

परिच्छेद-दुई

कुलमानसिंह भण्डारीको जीवनी ९.२५

२.१ जन्म र जन्मस्थान	९
२.२ पारिवारिक पृष्ठभूमि	९
२.३ बाल्यकाल	११
२.४ शिक्षादीक्षा	११
२.५ चूडाकर्म र उपनयन संस्कार	१२
२.६ विवाह	१२
२.७ सन्तान र दाम्पत्य जीवन	१२
२.८ बसोबास	१२
२.९ आर्थिक अवस्था	१३
२.१० रुचि र मनपर्ने कुराहरू	१३
२.११ मुख्य पेसा र कार्य	१४
२.१२ सामाजिक सेवा र कला-साहित्य संघसंस्थामा संलग्नता	१५

२.१३ राजनीतिक संलग्नता १५
२.१४ भ्रमण १५
२.१५ चित्रप्रदर्शनी १६

२.१६ प्रकाशित पुस्तककार कृतिहरू तथा रचनाहरू र अप्रकाशित रचनाहरू १७
२.१६.१ कुलमानसिंह भण्डारीका प्रकाशित कृतिहरू १७
२.१६.२ प्रकाशित फुटकर रचनाहरू १७
२.१६.३ अप्रकाशित रचनाहरूको सूची २०
२.१६.४ कुलमानसिंह भण्डारीको नाममा प्रकाशित कृति २२
२.१७ पुरस्कार र सम्मान २२
२.१८ अन्त्यावस्था र देहावसान २३
२.१९ साहित्यसम्बन्धी मान्यता र धारणा २३
२.२० निष्कर्ष २४
परिच्छेद-तीन
कुलमानसिंह भण्डारीको व्यक्तित्व २६-३७
३.१ पृष्ठभूमि २६
३.२ शारीरिक व्यक्तित्व २६
३.२.१ साहित्यिक व्यक्तित्व २७
३.२.१.१ कवि व्यक्तित्व २७
३.२.१.२ गीतकार व्यक्तित्व २७
३.२.१.३ निबन्धकार व्यक्तित्व २८
३.२.१.४ संस्मरणकार व्यक्तित्व २८
३.२.१.५ बालसाहित्यिक व्यक्तित्व २९
३.२.१.६ कथाकार व्यक्तित्व २९
३.२.१.७ जीवनी लेखक व्यक्तित्व २९
३.२.२ कला व्यक्तित्व ३०
३.२.२.१ चित्रकार व्यक्तित्व ३०
३.२.२.२ मूर्तिकार व्यक्तित्व ३१
३.३ सिर्जनाइतर व्यक्तित्व ३१
३.३.१ राजनीतिक व्यक्तित्व ३२

३.३.२ सामाजिक व्यक्तित्व ३२
३.३.३ मानवतावादी व्यक्तित्व ३३
३.३.४ जागिरे व्यक्तित्व ३४
३.३.५ कृषक व्यक्तित्व ३४
३.३.६ विविध व्यक्तित्व ३५
३.४ जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्य/कलाबीच अन्तर्सम्बन्ध ३६
३.५ निष्कर्ष ३७
परिच्छेद चार
कुलमानसिंह भण्डारीको गीत र कविता कृतिको अध्ययन ३८.५४
४.१ पृष्ठभूमि ३८
४.२ गीत र कविता सम्बन्ध ३८
४.३ कुलमानसिंह भण्डारीका गीत र कविताको विश्लेषण ३९
४.३.१ कृतिपरिचय ३९
४.३.२ संरचना ३९
४.३.३. विषयवस्तु र भावविधान ४०
४.३.३.१ सामाजिक विषयवस्तुका आधारमा ४०
४.३.३.२ कलासम्बन्धी विषयका आधारमा ४४
४.३.३.३ मायाप्रेमसम्बन्धी विषय ४६
४.३.३.४ मानवअधिकारसम्बन्धी विषयका आधारमा ४७
४.३.३.५ आस्था र विचारसम्बन्धी विषयका आधारमा ४८
४.३.३.६ विविध पक्षहरू ४९
४.४ लयविधान ५०
४.५ बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कार ५१
४.६ भाषाशैली ५२
४.७ निष्कर्ष ५३
परिच्छेद-पाँच
कुलमानसिंह भण्डारीका निबन्धहरूको अध्ययन ५५.९५
५.१ पृष्ठभूमि ५५
५.२ प्रेरणास्रोत र प्रारम्भ ५७
५.३ 'मेरा कलाकार गुरुहरू' संस्मरणात्मक निबन्धसङ्ग्रहको अध्ययन ५८
५.३.१ सामान्य परिचय ५८

५.३.१.१ वाग्लुङ्का कलाशिल्पी मोहनमानसिंह बज्राचार्य ५९
५.३.१.२ म मास्केजीको चेलो ६०
५.३.१.३ आदरणीय गुरु तेजबहादुर चित्रकारप्रति कृतज्ञता ६०
५.३.१.४ कलाशिल्पी मङ्गलबहादुर पौडेलसँग ६१
५.३.१.५ बा र म ६१
५.३.१.६ कार्चोपीकलाकार पारसमणि ६२
५.३.१.७ कला-शिल्पी चामु गुभाजु ६२
५.३.१.८ मैले चित्रकला इलम सिक्दाको सुरुको बेला ६३
५.३.१.९ बालकृष्ण समबाट तेलरङ्गको चित्र बनाउन सिकें ६३
५.३.२ विधातत्त्वका आधारमा संस्मरणहरूको विश्लेषण ६४
५.३.२.१ अनुभूति पक्ष ६४
५.३.२.२ विचार वा चिन्तन ६५
५.३.२.३ शिल्प वा शैली पक्ष ६५
५.३.३ भाषाशैली ६६
५.३.४ निष्कर्ष ६७
५.४ बालसाहित्यमा चित्रकला निबन्धसङ्ग्रहको अध्ययन ६७
५.४.१ परिचय ६७
५.४.२ विषयवस्तु वा भावका आधारमा ६८
५.४.२.१ बालसाहित्यमा कलाकारिता ६८
५.४.२.२ बालसाहित्यमा चित्रकलाको आवश्यकता ६८
५.४.२.३ सचित्र बालसाहित्य पढ्न पाउने वातावरण ६९
५.४.२.४ सचित्र बालसाहित्यमा रेखा, रूप, रङ्को किसिम ६९
५.४.२.५ बालसाहित्यमा रङ्गिन चित्रको महत्त्व ७०
५.४.२.६ अपाङ्ग बालबालिकाका लागि बालसाहित्य सिर्जना गरौं ७०
५.४.२.७ रेखाचित्र सिकाउन खोज्दा ७०
५.४.२.८ चित्रकलामा रङ्गको महत्त्व ७१
५.४.२.९ बालसाहित्यमा अभिभावकको दायित्व ७१
५.४.२.१० पहाडी वातावरण र बालसाहित्य ७१
५.४.३ विधातत्वका आधारमा विश्लेषण ७२
५.४.३.१ विचार वा चिन्तन ७२
५.४.३.२ शिल्प वा शैलीपक्ष ७२
५.४.३.३ भाषाशैली ७३
५.४.४ निष्कर्ष ७३
५.५ कुलमानसिंह भण्डारीका फुटकर निबन्धात्मक रचनाहरूको अध्ययन ७४

५.५.१ कलासम्बन्धी निबन्धहरू ७४
५.५.१.१. चित्रकला प्रदर्शनी गराउँदा ७४
५.५.१.२ चित्रकलाको मूल्य ७५
५.५.१.३ चित्रकलाबारे जान्न बुझ्न खोज्दा ७६
५.५.१.४ चित्रकलाप्रति श्रमनिष्ठता ७६
५.५.१.५ ललितकला एकेडेमीको आवश्यकता ७६
५.५.१.६ कला र सङ्गीतको छुट्टाछुट्टै एकेडेमी पाइने भो ७७
५.५.१.७ कला प्रज्ञाप्रतिष्ठान प्राप्तिको प्रयत्नमा ७७
५.५.१.८ कला बौद्धिकविलास होइन ७८
५.५.१.९ आब्स्ट्रयाक्ट आर्ट वा अमूर्त चित्रकला शैली सीप र श्रोत ७८
५.५.१.१० आदिम कलाको जगमा नै सामन्तवादी कलाले तला थप्दै गजुर हालेको हो ७९
५.५.१.११ मान्छेका लागि ललितकला अध्ययन अनिवार्य ७९
५.५.१.१२ ढुङ्गाको मूर्तिकला संरक्षण कसरी ? ८०
५.५.१.१३ जनतालाई अमूर्त चित्रकलाको आवश्यकता छैन ८०
५.५.१.१४ वीर गणेशमान जिन्दावाद ८१
५.५.१.१५ हास्यव्यङ्ग्यव[illegible]को यो अवसर ८१
५.५.१.१६ हास्यव्यङ्ग्य [illegible]हत्त्व बढ्दैछ ८२
५.५.१.१७सर्वसाधारण जनतालाई अमूर्त चित्रकलाको के आवश्यकता ? ८२
५.५.१.१८ कार्टुन (व्यङ्ग्यचित्र)को सङ्ग्रहालय बनोस् ८३
५.५.१.१९ मूर्तिकलाले जनहित भावना लिएर उठन सक्छ ८४
५.५.१.२० रङ्गरङ्गका कलात्मक पातप्रतिभा समेटिने फेद फेला पारौं ८४
५.५.१.२१ समसामयिकताको प्रतिबिम्ब व्यङ्ग्यचित्र ८४
५.५.१.२२ नेपाली कलाको संरक्षण कसरी ? ८५
५.५.१.२३ ब्रिटिस कलाकार चित्रकला : नेपाली अनुवाद ८५
५.५.२ सामाजिक तथा संस्कृतिसम्बन्धी निबन्धहरू ८६
५.५.२.१ भ्रष्टतत्त्वहरू चिनिराख्नुपर्छ भाग १ र २ ८६
५.५.२.२ १९९० सालको राजनीतिक सुरक्षा कस्तो थियो ? ८६
५.५.२.३ उनीहरूले वकुल्लालाई हाँस भने ! ८७
५.५.२.४ श्री ३ चन्द्रशमशेरको फायरिङ ! ८७
५.५.२.५ बाघको खोरमा मान्छे हाल्ने भनियो ८८
५.५.२.६ त्यो बन्दुक किन पड्क्यो ? ८८
५.५.३ विचारप्रधान निबन्धहरू ८८

५.५.३.१ चित्रकलामा अध्यात्मवादभित्र वर्गीय प्रभाव ८९
५.५.३.२ देश जनताको समस्या र समाधान चित्रकलामा उतार्नु छ ८९
५.५.३.३ कलाकारहरू अझै दासताबाट मुक्त हुन सकेका छैनन् ८९
५.५.४ संस्मरणसम्बन्धी निबन्धहरू ९०
५.५.४.१ सार्वजनिक पोखरी मिच्न दिइन ९०
५.५.४.२ कालीपाटीमा खाडल पैल्यायौँ ९१
५.५.५ विविध विषयका निबन्धहरू ९१
५.५.५.१ स्वचालित तान आविष्कारकको अपमान ! ९१
५.५.५.२ फेरि मन परेको संसद चुन्न पाइने भो ९२
५.५.५.३ वृद्ध हुनु अभिशाप होइन ९२
५.५.५.४ घर खर्चको लागि कामको खोजी ९३
५.५.६ भाषाशैली ९३
५.६ निष्कर्ष ९४
परिच्छेद-छ
उपसंहार ९६.९९
सन्दर्भग्रन्थसूची १००.१०३

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

इ.सं.	-	इस्वी संवत्
क्र.सं.	-	क्रम सङ्ख्या
गा.वि.स.	-	गाउँ विकास समिति
चौ.संस्क.	-	चौथो संस्करण
छै.संस्क.	-	छैटौं संस्करण
डा.	-	डाक्टर
ते.संस्क.	-	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.संस्क.	-	दोस्रो संस्करण
न.पा.	-	नगरपालिका
नं.	-	नम्बर
नि.	-	निमित्तक
ने.रा.प्र.प्र.	-	नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान
पं.	-	पण्डित
पाँ.संस्क.	-	पाँचौं संस्करण
प्रा.लि.	-	प्राइभेट लिमिटेड
वि.सं.	-	विक्रम संवत्
सम्पा.	-	सम्पादक